

СЛЮСАР К. С.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права
та міжнародної інформації
(Інститут права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»)

УДК 34.01

ПРАВА ЛЮДИНИ В МУСУЛЬМАНСЬКОМУ ПРАВІ

У статті ми досліджували процес становлення та розвитку прав людини в мусульманському праві. Загальні принципи права в зазначеній системі, зумовлені особливостями її історичного формування, встановлюють критерії відповідності позитивного права цінностям певного суспільства, обмежуючи дії того чи іншого закону загальноприйнятими моральними критеріями.

Ключові слова: декларація, мусульманське право, ісламська держава, права людини, правовий статус особи, божественне походження, принципи права, природне право, релігійна правова сім'я.

В статье мы исследовали процесс становления и развития прав человека в мусульманском праве. Общие принципы права в указанной системе, обусловленные особенностями ее исторического формирования, устанавливают критерии соответствия положительного права ценностям данного общества, тем самым ограничивая действия того или иного закона общепризнанными моральными критериями.

Ключевые слова: декларация, мусульманское право, исламское государство, права человека, правовой статус лица, божественное происхождение, принципы права, естественное право, религиозное право.

In this article we examined the process of formation and development of human rights in the Islamic law. General principles of law in this system, due to the peculiarities of its historical formation, establish eligibility criteria of the positive values of the rights of the society, thus limiting the action of a law generally accepted moral criteria.

Key words: declaration, Islamic law, Islamic state, human rights, legal status of the person, divine origin, principles of law, natural law, religious law.

Вступ. Мусульманське право – це не тільки одна з найстаріших та найпоширеніших у світі релігійно-правових систем, але також і вагомий частини світової правової культури. Необхідно розрізняти ісламські та мусульманські держави. Саме в ісламських країнах найбільш гостро стоять питання щодо забезпечення прав людини. Ісламська концепція прав людини ґрунтується на інших джерелах і розроблена з огляду на власні цінності, тому вона певною мірою не відповідає західним уявленням про права людини, а іноді може навіть суперечити їм.

Проблеми прав людини досліджувало багато вітчизняних учених-юристів. Так, наприклад, історичні аспекти становлення та розвитку прав людини вивчали В. Васецький, В. Горбаль, Н. Заїнчковський, С. Мороз, С. Рабінович, О. Ярмиш; класифікували та досліджували різні групи прав людини С. Верланов, М. Гуренко, М. Давидова, С. Добрянський, В. Копейчиков, А. Колодій, Є. Краснов, І. Магновський, Ж. Пустовіт, П. Рабінович, Ю. Разметаєва; забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів – Є. Білозьоров, О. Горова, Є. Гіда, В. Демиденко, Н. Ілларіонова, М. Небеска, О. Негодченко, В. Січка, А. Хальота, О. Шмоткін; реалізацію прав людини та механізми їхнього забезпечення – Ю. Білас, В. Васюковська, Т. Заворотченко, І. Панкевич, І. Парасич, Т. Пашук, О. Пушкіна, Т. Француз-Яковець.

Постановка завдання. Новизна дослідження полягає в тому, що за основу дослідження взяті країни з мусульманським правом, в яких прослідковується прихильність мусульман одвічним і непорушним законам ісламу, що впливає на стан прав людини, а тому є віддзеркаленням релігійних, філософських переконань суспільства, його політичної, економічної і соціальної структури. Саме цим

зумовлена актуальність дослідження. Метою є дослідити процес становлення та розвитку прав людини в мусульманському праві.

Результати дослідження. Зупиняючись на характеристиці правової системи мусульманських країн, необхідно звернути увагу на те, що мусульманське право – це значна частина світової правової культури. Природно-правова доктрина, що при цьому широко позиціонується, не знайшла сприятливого ґрунту для свого розвитку у країнах сім'ї мусульманського права.

Останнім часом у таких державах, як Іран, Лівія, Пакистан, посилюється вплив ісламу. В ісламських державах відсутній правовий механізм захисту і гарантій прав людини. Причина полягає в тому, що ісламські держави переконані: шаріат – це єдине, на що слід орієнтуватися в питанні визначення прав людини.

Необхідно розрізнити ісламські та мусульманські держави. Ісламські держави – це держави, що офіційно оголосили іслам державною релігією або в яких релігія іслам формально виступає джерелом права (Саудівська Аравія, Єгипет, Малайзія, Іран, Марокко та ін.). Мусульманські держави – це не тільки ісламські держави, до них належать країни, в яких мусульмани складають більшу частину населення, але які не затвердили на офіційному рівні іслам державною релігією або основою правової системи (Джибуті, Сенегал, Туреччина). У нашій статті більше уваги буде приділено першій категорії держав, оскільки саме в них найбільш гостро стоять питання щодо забезпечення прав людини.

Мусульманське право як система норм в своїй основі склалося в епоху становлення феодального суспільства в Арабському халіфаті в VII – X ст. і засновано на мусульманській релігії – ісламі. Іслам виходить з того, що існуюча система правил поведінки встановлена Аллахом, який дарував людині абсолютне право, що не потребує перегляду і вдосконалення під впливом змін соціальних умов життя. Мусульманське право, на відміну від права країн романо-німецької й англо-американської правових сімей, не є самостійною галуззю науки, воно є лише стороною релігії іслам.

Водночас варто звернути увагу на той факт, що, незважаючи на вікову прихильність до незмінних норм і консерватизм у мусульманському праві, в ісламській доктрині існують такі механізми, як звичай, згода сторін, адміністративні регламенти, за допомогою яких стає можливим, не змінюючи самого права, вводити положення, що задовольняють потреби сучасного суспільства. Мусульманське право незмінне, і водночас воно передбачає чимало можливостей. Варто говорити про його гнучкість. Ці дві риси не суперечать одна одній [1].

На сьогоднішні положення про права людини виступають пріоритетом у всіх західно-правових доктринах. Натомість, постулати ісламської релігії не охоплюють цілу низку питань правового статусу особи. Проте про існування прав людини в ісламських країнах можна і треба говорити. Необхідно пам'ятати, що, аналізуючи стан справ у галузі прав людини в ісламських країнах, більшість дослідників оцінюють його з позиції існуючих у цій галузі міжнародно-правових документів, що були розроблені без урахування специфіки й цінностей ісламської цивілізації. Ісламська концепція прав людини ґрунтується на інших джерелах і розроблена з урахуванням власних цінностей, у зв'язку з чим вона певною мірою не відповідає західним уявленням про права людини, а іноді може навіть суперечити їм.

Перш за все, необхідно пам'ятати про релігійність мусульманських країн. Віруючі мусульмани не здатні ні зрозуміти, ні прийняти систему, яка виключала б релігію. Релігія наповнює все їхнє життя, і жодна система прав, що ігнорує цю фундаментальну аксіому, непридатна для прийняття та є куди жакливішим гріхом, ніж нездатність йому слідувати. Тому мусульмани обере запевняти у своїй прихильності непорушному шаріату як єдиному закону, що володіє абсолютним авторитетом, і прощати відхилення від багатьох його вимог на практиці, апелюючи до детермінізму, – замість того, щоб зробити яку-небудь спробу пристосувати закон до обставин і потреб життя [3]. Боязке ставлення загальної маси мусульман до змін, що вносяться в правову доктрину ісламу, перешкоджає розвитку ідей про права людини. Раз і назавжди встановлене Божественне слово має беззаперечний авторитет і не потребує модифікації. Для пристосування мусульманського суспільства до сучасного життя доцільно використовувати прийоми, що знаходяться за межами ісламу, але при цьому вони не повинні суперечити йому. На нашу думку, це єдина можливість для розвитку ідей про права людини в умовах збереження культурної самотності і традицій мусульманських держав.

У класичній ісламській доктрині розроблено комплекс норм, що визначають правовий статус особи залежно від її ставлення до ісламу. У мусульманському праві не встановлюється обов'язок віросповідання ісламу. Проте вибір релігії або взагалі відмова від неї тягне за собою певні наслідки. Мусульманське право визнає три статуси існування людини:

1. «Правовірна» – людина, яка робить вибір на користь ісламу або народилася і виховується як мусульманин, має в будь-якій ісламській державі всі громадянські права і виконує обов'язки, встановлені ісламом. Проте, якщо мусульманин ставав віровідступником, тобто тим, хто відмовився від своєї віри в іслам, його чекали важкі наслідки: конфіскація майна, визнання браку недійсним, позбавлення інших громадянських прав аж до смертного вироку. Віровідступництво в ісламі і нині вважається одним

із найтяжчих гріхів. І хоча страта за віровідступництво вже скасована у країнах мусульманської правової сім'ї, громадська думка і правосвідомість, що сформувалася під впливом ісламу, як і раніше, засуджують віровідступництво, і такий крок може сильно вплинути на соціальний статус колишнього мусульманина.

2. «Ті, про кого опікуються» («зіммі») – тобто прихильники інших релігій, що визнані законними Священним Писанням (юдеї, християни). У Корані записано, що правовірним слід битися з тими, хто не підкоряється релігії істини – «з тими, яким послане писання, доки вони не дадуть відкупу (джізя) своєю рукою, будуть знищені» [3]. Серед різних мусульманських релігійних шкіл й окремих знавців шариату, а також залежно від епохи, існують відмінності в характері і ступені обмежень громадянських прав і соціального статусу цієї категорії осіб. Вони не можуть вчиняти дій, спрямованих проти мусульманської релігії та ображати почуття її прихильників. У давні часи вони навіть не мали права одружуватися з жінками-мусульманками, будувати дома вище за будинки мусульман, носити мусульманський одяг, їздити на конях, а лише на мулах тощо. У будь-якому випадку «зіммі» зобов'язані шанувати мусульман, оскільки вони не мають повної громадянської рівності з мусульманами.

3. «Невірні» – особи, які не сповідували жодної релігії. Правовий статус таких осіб обмежувався максимально, аж до заборони постійного проживання на території ісламської держави на правах вільної людини. Проживання дозволялось за спеціальним охоронним свідченням. Теоретично «невірним» повинна бути надана можливість прийняти іслам, а якщо вони відмовлялися від цього, то вони традиційно могли бути убиті в битві, або обернені в рабство, або у разі потрапляння в полон їх могли звільнити за викуп [4]. Оскільки іслам в мусульманських країнах вважається одкровенням й абсолютною істиною, існує заборона на зміну своєї віри. На Заході така концепція інтерпретується як обмеження права людини на свободу совісті, натомість, в ісламі вона розглядається як міра захисту і збереження єдності віруючих. Право на свободу віросповідання відсутнє в ісламському суспільстві, в якому людина не може сповідати іншу віру, окрім ісламу.

Багато суперечливих питань виникає з приводу прав, що надаються в мусульманських країнах чоловіку і жінці. Натомість, у країнах романо-німецької та англо-американської правових сімей боротьба жінок за свої права в попередньому сторіччі досягла апогею і закінчилася, принаймні, формальним визнанням рівності жінок та чоловіків. В ісламських країнах, відповідно до релігійних традицій, жінки мають значно вужче коло прав, ніж мусульмани-чоловіки.

Водночас останнім часом у країнах мусульманського світу спостерігається тенденція демократизації положення жінок. Так, президент Ірану в 1988 році проголосив, що в країні відсутні перешкоди для отримання жінками освіти. Жінки стали обиратися до органів влади, створювати жіночі політичні організації, навчатися за кордоном. Так чи інакше, але мусульманське суспільство зазнає певної трансформації як в суспільно-політичній сфері, так і в такій традиційній сфері регулювання ісламу, як побут і сім'я [5].

Щодо свободи слова і друку в ісламських країнах існує цензура. Наприклад, у ст. 19 Конституції Пакистану записано, що свобода слова і друку може бути розумно обмежена законом «на користь слави ісламу» [6]. Конституції і закони таких країн, як ОАЕ, Марокко, Іран, забороняють публікацію документів, що принижують гідність ісламу, так само як свобода мирних зборів і ходів може бути реалізована за умови, що вони не суперечать ісламським цінностям. Західні країни стикаються з великими труднощами, реалізуючи свою друкарську, а також відео– й аудіопродукцію, кінофільми, телепрограми, які не відповідають ісламським традиціям моралі. В Ірані, наприклад, у період ісламської революції були зруйновані кінотеатри, де демонструвалися порнографічні та еротичні фільми. На Заході подібні заборони розглядаються як обмеження права на вільний доступ до інформації [3].

Отже, ми можемо говорити про те, що специфіка суспільного розвитку традиційного Сходу полягає в домінуванні суспільно-етатистських структур над індивідуально-власницькими. Особа не розглядається як самостійна цінність. Вона вважається частинкою органічного цілого – суспільства, держави. Життя людини регламентоване суспільними установками, звичаями, і будь-яка спроба виказати незадоволення, затвердити свою самостійність і відособленість буде покарана. Це заклало основу для подальшого акцентування політичної діяльності країн Сходу не на правах людини, а на правах різних груп (етнічних, релігійних, правах народів і т.д.), тобто колективних правах [7].

Теорія здійснення прав людини передбачає значну автономію особи від держави. Держава виступає лише як гарант і захисник від посягань на природні і невідчужувані права людини. У мусульманській державі потрібне активне втручання влади для впровадження принципів свободи і рівності, для встановлення основних прав та їх гарантій. Суспільству необхідна держава-контролер, яка має право втручатися у процес реалізації особистих інтересів людини.

Отже, в ісламських країнах необхідна демократизація і гуманізація не лише держави, але і відповідний вплив на всі прошарки суспільства, оскільки сам характер суспільного організму в країнах сучасного Сходу перешкоджає проведенню активної політики щодо визнання прав людини в якості норм соціальної поведінки [7].

Можна зробити висновок, що ісламський підхід до прав людини дуже сильно відрізняється від західного розуміння. Думка про те, що права людини містять у собі універсальну моральну відповідальність, що потенційно підтримується всіма державами, була знехтувана деякими делегатами на Конференції ООН з прав людини у Відні в 1993 році, на всесвітньому форумі жінок у Пекіні в 1994 році і на зустрічі з проблем бідності в 1996 році. Супротивники цієї концепції заявили, що вони не зобов'язані підтримувати «західні» ідеї прав людини, оскільки останні можуть зруйнувати соціальну, культурну, а іноді й релігійну своєрідність їх країн [2].

Отже, ісламське суспільство поставлене перед необхідністю жорсткого вибору: або іслам і шаріат, або демократія і права людини. Водночас не надається жодних пояснень, чому взагалі варто робити якийсь вибір і чому саме на користь прав людини [8].

Якщо дивитися з сучасної точки зору на права людини, шариатська система викликає заперечення не тільки тому, що вона обмежує свободу і для мусульман, і для не мусульман, але також через її концептуальні положення щодо громадянських та політичних прав, які зумовлені релігійною ознакою. Сам факт того, що в ісламських країнах злочином вважається віровідступництво, свідчить про порушення свободи совісті та права вільного віросповідання або зміни своїх переконань.

Аналізуючи внутрішні документи з прав людини ісламських країн, звернемося до Великої Зеленої Декларації Прав Людини в Епоху Мас, прийнятою Лівією у 1988 р. Разом із закріпленням таких основних прав людини, як право на життя, право на свободу, право на справедливий суд, право на свободу пересування, право на збори, право на працю, право на освіту, рівність у правах чоловіка і жінки, деякі права не відображені взагалі або знайшли своє закріплення у вельми специфічному вигляді. Так, право на свободу слова не знайшло свого відбиття в Декларації. Натомість, ст. 19 проголошує, що Джамахирийське суспільство – це суспільство яскравості і творчості, де кожному надана свобода мислити, досліджувати, винаходити. Спільність, яку закріплює Декларація, постійно прагне забезпечити розквіт наук, розвиток мистецтва і літератури, гарантує їхнє масове розповсюдження [9].

Найважливіші міжарабські документи з прав людини, незважаючи на те, що значна кількість їхніх положень збігається з міжнародними стандартами прав людини, також несуть на собі чіткий відбиток характеру концепції прав людини в сім'ї мусульманського права.

Основним із них є Загальна ісламська декларація прав людини, що була прийнята Міжнародною конференцією, присвяченою пророку Мухаммеду і проходила в Лондоні з 12 по 15 квітня 1980 р.. Ісламська Рада для Європи підготувала і опублікувала її 19 вересня 1981 р. у Парижі [10].

У преамбулі Декларації наголошується, що сформульовані в ній недоторканні і невід'ємні права людини розглядаються як приписи ісламу. Положення Декларації хоча і надають будь-якій людині право висловлювати свої думки і переконання, але лише доти, поки він залишається в рамках, указаних Законом, в арабській же версії написано «шариатом», тобто ісламським правом [10].

Деякі положення Каїрської декларації прав людини 1990 р. є прямими запозиченнями з шариату. Основні права та свободи розглядаються як частина мусульманської релігії, вони надані людині Богом у вигляді одкровення Священного Писання або передані Пророком у вигляді дій і висловів.

з огляду на божественне походження основні права і свободи не підлягають порушенню людьми або змінам їх діянь [11].

Арабська хартія прав людини 1994 р. була прийнята на сесії Ліги арабських країн. Хартія була прийнята як документ, легітимність положень якого ґрунтується на Каїрській декларації. Так ст. 25 Декларації встановлює, що тлумачення будь-якої статті Декларації повинне ґрунтуватися тільки на мусульманському праві. Це положення можна розглядати і щодо положень Хартії, враховуючи зазначений зв'язок між цими документами [11].

Пакт, яким було засновано Лігу, набув чинності в 1952 р. і формально закріпив регіональну угоду відповідно до гл. VIII Статуту ООН [12]. Основною метою діяльності Ліги є координація політичного курсу учасників для того, щоб забезпечити реальну співпрацю між ними, зберегти їх незалежність і суверенітет. Отже, форми співпраці несуть здебільшого економічний характер або стосуються таких сфер, як фінанси, митне і валютне регулювання, сільське господарство, зв'язок, промисловість, соціальна сфера й охорона здоров'я. Діяльності в галузі прав людини надається незначна увага.

Отже, вищеперераховані документи, хоча і закріплюють із деякими умовностями основні права людини відповідно до міжнародних стандартів, проте вони не накладають жодних істотних зобов'язань на держав-учасників. Деякі фахівці стверджують, що арабські країни пішли на ухвалення документів з метою використання їх в якості регіонального захисту від тиску, що спричиняється міжнародним співтовариством [12]. Проте ми вважаємо, що це не відповідає дійсності. Справа все в тому, що концепція прав людини в мусульманських країнах не може бути ідентична західно-правовій концепції через відмінності джерел, цінностей і середовища, в яких відбувається розвиток ідей прав людини на Заході і на Сході.

Безумовно, що в мусульманських країнах існують проблеми у галузі прав людини, проте низка проблем із забезпечення і захисту цих прав не вирішені і в західних країнах. Для їхнього вирішення

необхідно не просто слідувати загальностановленим нормам, але й враховувати культурні і категоріальні особливості і відмінності. Інакше, беручи до уваги той факт, що мусульмани складають значну частину населення Землі, не враховувати їхній підхід до прав людини при виробленні загальних стандартів означало б дискримінацію на релігійній основі народів, що сповідують іслам. До загальних стандартів слід включати й елементи ісламського підходу до прав людини [11].

Висновки. Набір основних прав людини розрізняється залежно від конкретних умов, в яких ці права гарантуються і забезпечуються. Враховуючи прихильність мусульман одвічним і непорушним законам ісламу, норми якого часто суперечать загальноприйнятим стандартам із прав людини, не існує об'єктивної можливості застосування ісламськими державами західних «універсальних» стандартів із прав людини. Неспроможний іслам відмовитися від принципів та ідей, на яких століттями виховувалися покоління мусульман. Включення прав людини в мусульманське право може бути здійснено в рамках і за підтримки мусульманської релігії, а також зважаючи на національно-культурні особливості Сходу. Важливо розробити категорії прав людини у мусульманській правовій системі, зважаючи на стандарти західної концепції прав людини і детальне дослідження ісламської доктрини права, а не просто додати західні уявлення про природні права людини до мусульманського права.

Список використаних джерел:

1. Международный пакт о гражданских и политических правах (от 16.12.1966 г.) // Международные акты о правах человека. Сборник документов – М.: НОРМА – ИНФРА-М, 1998. – С. 53–68.
2. Гусейнов Л. Международные обязательства государств в области прав человека. – Баку: Nuqiq ədəbiyyatı, 1998. – 188 с.
3. Ивентьев С. Вопросы духовно-нравственной безопасности // Актуальные проблемы экономики, социологии и прав в современных условиях. 5-я Международная научно-практическая конференция, 5-6 марта 2010 г. / Международная академия финансовых технологий; отв. за выпуск А. Медовой. – Пятигорск: Издательство МАФТ, 2010. – С. 250–252.
4. Протокол № 2 до Європейської конвенції з прав людини від 04.11.1950 р. // Український часопис прав людини. – 1995. – № 2. – С. 122–124.
5. Ивентьев С. Религиозные и нравственные нормы // Нравственность и религия: сборник статей VII Всероссийской научно-практической конференции. – Пенза: Приволжский Дом знаний, 2010. – С. 23–32.
6. Протокол № 4 до Європейської конвенції з прав людини від 04.11. 1950 р. // Український часопис прав людини. – 1995. – № 2. – С. 127–129.
7. Добрянський С. Права людини як специфічна форма буття (існування) моралі // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали X регіональної науково-практичної конференції: 5-6 лютого 2004 року. – Львів: Юрид. фак-т ЛНУ, 2004. – С. 6–7.
8. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (от 16.12.1966 г.) // Международные акты о правах человека. Сборник документов – М.: НОРМА – ИНФРА-М, 1998. – С. 44–52.
9. Протокол № 8 до Європейської конвенції з прав людини від 04.11. 1950 р. // Український часопис прав людини. – 1995. – № 2. – С. 136–137.
10. Протокол № 9 до Європейської конвенції з прав людини від 04.11.1950 р. // Український часопис прав людини. – 1995. – № 2. – С. 137–139.
11. Протокол № 11 до Європейської конвенції з прав людини від 04.11.1950 р. // Український часопис прав людини. – 1996. – № 2. – С. 90–100.
12. Факультативный протокол к Международному пакту о гражданских и политических правах от 16.12.1966 г. // Международные акты о правах человека. Сборник документов. – М.: НОРМА – ИНФРА-М, 1998. – С. 69–72.

